

ΕΚΘΕΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ
ΕΙΚΟΝΩΝ ΒΕΡΟΙΑΣ

ΒΕΡΟΙΑ 1991

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΚΘΕΣΗΣ

ΥΠ.ΠΟ - 11η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
ΔΗΜΟΣ ΒΕΡΟΙΑΣ - Δ.Ε.ΤΟ.ΠΟ.Κ.Α

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Κ. ΚΙΣΣΑΣ, Αρχαιολόγος
ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ, Αρχιτέκτων

ΚΕΙΜΕΝΑ

ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΤΣΙΟΥΜΗ, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου
ΣΩΤΗΡΙΟΣ Κ. ΚΙΣΣΑΣ, Αρχαιολόγος

ΕΠΙΛΟΓΗ ΥΛΙΚΟΥ

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Κ. ΚΙΣΣΑΣ, Αρχαιολόγος

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ, Αρχιτέκτων

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΦΩΤΙΟΣ ΖΑΧΑΡΙΟΥ, Συντηρητής
ΠΕΤΡΟΣ ΣΓΟΥΡΟΣ, Συντηρητής

ΣΧΕΔΙΑ

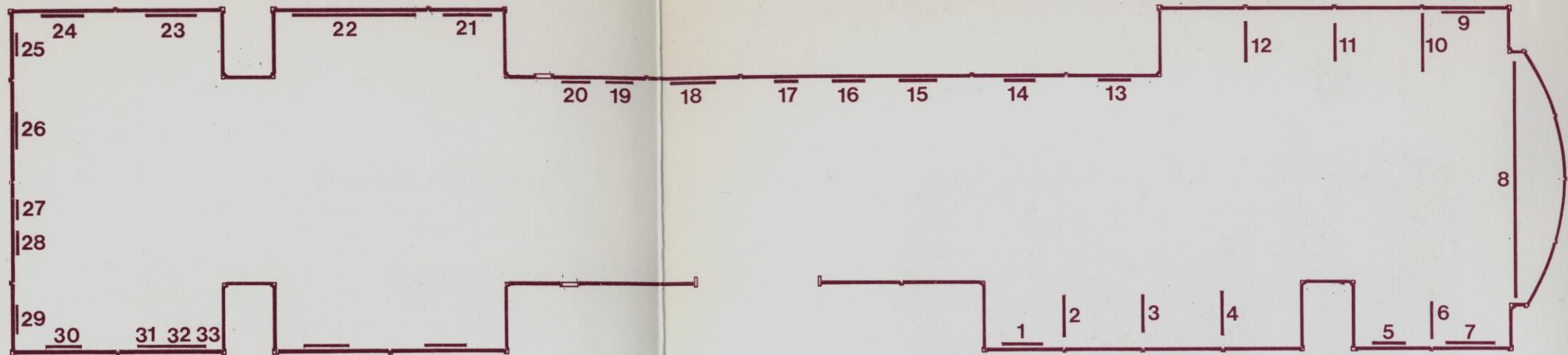
ΜΑΡΙΑ ΣΑΣΚΑΛΙΔΟΥ

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Κ. ΚΙΣΣΑΣ, Αρχαιολόγος
ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ, Αρχιτέκτων

ΤΕΧΝΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΟΥΡΟΣ
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΕΤΣΙΟΣ
ΠΑΥΛΟΣ ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΓΚΕΛΟΣ
ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΜΠΑΤΙΑΚΑΣ

1. Η Θεοτόκος ἐνθρονη ανάμεσα στους αρχαγγέλους Γαβριήλ και Μιχαήλ.
12ος αιώνας.
2. Ο Χριστός. 12ος αιώνας / Ο Αγιος Νικόλαος. 17ος αιώνας.
3. Η Θεοτόκος η Ελεούσα. 12ος αιώνας / Η Θεοτόκος η Φανερωμένη.
16ος αιώνας.
4. Η Σταύρωση. 1220 - 1240 / Ο Χριστός. 17ος αιώνας.
5. Ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος. Αρχές 14ου αιώνα.
6. Η Θεοτόκος η Οδηγήτρια. Γύρω στα 1315 / Η Θεοτόκος η Παμμακάριστος.
16ος αιώνας
7. Ο άγιος Βλάσιος. Γύρω στα 1330.
8. Επιστύλιο με παράσταση της μεγάλης Δέσης. 1370 - 1390.
9. Ο Χριστός Σωτήρ. Μέσα 14ου αιώνα.
10. Ο Χριστός. Τέλος 14ου αιώνα / Ο Χριστός. 1656.
11. Η Θεοτόκος η Ελεούσα. Τέλος 14ου αιώνα / Η Θεοτόκος "το Ρόδον το Αμάραντον". 18ος αιώνας.
12. Ο Χριστός Σωτήρ. 14ος-15ος αιώνας / Ο Χριστός. 17ος αιώνας.
13. Οι άγιοι Θεόδωροι. Πρώτο μισό 15ου αιώνα.
14. Ο άγιος Γεώργιος ο Τροπαιοφόρος. Πρώτο μισό 15ου αιώνα.
15. Δύο άγιες. Δεύτερο μισό 15ου αιώνα.

16. Δύο άγιοι. Δεύτερο μισό 15ου αιώνα.
 17. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. Δεύτερο μισό 15ου αιώνα.
 18. Ο άγιος Μερκούριος έφιππος. 15ος αιώνας.
 19. Ο άγιος Αθανάσιος. 15ος αιώνας.
 20. Επιστύλιο τέμπλου με σκηνές Δωδεκαόρτου. Δεύτερο μισό 15ου αιώνα.
 21. Η φιλοξενία του Αβραάμ. 15ος αιώνας.
 22. Ο άγιος Νικόλαος. 16ος αιώνας.
 23. Οι κορυφαίοι απόστολοι Πέτρος και Παύλος. 15ος αιώνας.
 24. Η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα. 16ος αιώνας.
 25. Βημόθυρο με άγγελο Ευαγγελισμού. Μέσα 16ου αιώνα.
 26. Οι άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος. Μεταξύ 1638 - 1645.
 27. Ο προφήτης Ηλίας. 17ος αιώνας.
 28. Ο άγιος Νικόλαος. 17ος αιώνας.
 29. Οι Τρείς Ιεράρχες. 18ος αιώνας.
 30. Η έγερση του Λαζάρου. 1730.
- ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΚΕΙΜΗΛΙΑ :**
31. Τμήμα ιδιωτικού "εικονίσματος". Δεύτερο μισό 14ου αιώνα.
 32. Τμήμα εικόνας Δέσης. Δεύτερο μισό 14ου αιώνα.
 33. Εικόνα του προφήτη Δανιήλ και της αγίας Μαρίνας. 16ος αιώνας.

ΟΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

Η Εκθεση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών εικόνων της Βέροιας είναι μια σημαντική αρχή για την προβολή της πλούσιας και δυστυχώς όχι τόσο γνωστής ιστορικής και καλλιτεχνικής προσφοράς της πόλης στη βυζαντινή εποχή και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ακόμη πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι η Εκθεση γίνεται στην ίδια την πόλη που τόσους αιώνες και με αντίξοες συνθήκες φύλαξε τους θησαυρούς της. Ετσι πρώτοι οι ίδιοι οι κάτοικοι της θα γνωρίσουν τα έργα αυτά της τέχνης και θα αντιληφθούν σε γενικές γραμμές τη σπουδαιότητα της πόλης τους και της ευρύτερης περιοχής της.

Η Βέροια, στους πρόποδες του Βερμίου, βρίσκεται στο πέρασμα που οδηγεί από τη Δύση στην Ανατολή αλλά και πρός το Νότο. Η γεωγραφική αυτή θέση καθόρισε στη διάρκεια των αιώνων και τη σημασία της. Το εύφορο του εδάφους της ήταν ένας άλλος καθοριστικός παράγοντας για την οικονομική εξέλιξή της. Από την άλλη μεριά το γεγονός ότι η πόλη βρίσκεται πολύ κοντά στη Θεσσαλονίκη, το μεγάλο οικονομικό, πολιτικό και καλλιτεχνικό κέντρο της Βυζαντινής εποχής και των χρόνων της Τουρκοκρατίας, ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τις υπάρχουσες δυνατότητές της.

Τα αρχαιολογικά στοιχεία που έχουμε για την παλαιοχριστιανική εποχή είναι σποραδικά και δεν μας δίνουν σαφή εικόνα της πόλης. Ωστόσο το πέρασμα του

Αποστόλου Παύλου από τη Βέροια είναι μια ένδειξη για τη σημασία της πόλης από τον πρώτο ήδη αιώνα. Η βασιλική πού αποκαλύφθηκε πριν είκοσι χρόνια στην οδό Καρατάσου και η μεγαλη τρίκλιτη βασιλική με εγκάρσιο κλίτος που πρόσφατα ανασκάφηκε στο χώρο του ναού του Αγίου Παταπίου δείχνουν τι μπορούμε να περιμένουμε από τις μελλοντικές έρευνες. Άλλωστε τα διάσπαρτα στοιχεία που σώζονται σε διάφορες θέσεις δείχνουν ότι το παράδειγμα του Αγίου Παταπίου δεν είναι το μοναδικό στην πόλη. Πολλοί βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί ναοί διατηρούν στοιχεία από την παλαιοχριστιανική εποχή ή είναι χτισμένοι πάνω στη θέση παλαιότερων παλαιοχριστιανικών ναών (Παλαιά Μητρόπολη, Υπαπαντή, Αγία Αννα). Εικόνες από αυτή την περίοδο δεν σώζονται ή τουλάχιστο δεν έχουν αποκαλυφθεί.

Πολύ πλούσια είναι τα στοιχεία που έχουμε για την κυρίως βυζαντινή εποχή και ιδιαίτερα μετά το 12ο αι. Ενα πλήθος ναών διακοσμημένων με τοιχογραφίες δείχνει τη θρησκευτικότητα των κατοίκων της Βέροιας αλλά και την αγάπη της τέχνης και του ωραίου.

Ολοι οι ναοί της πόλης ήταν φυσικό να έχουν και τις εικόνες τους. Με το πέρασμα όμως των αιώνων ο αριθμός τους αυξήθηκε από τις προσφορές της εκκλησίας και των κατοίκων της. Στο σύνολο των ναών της υπάρχουν σήμερα εκατοντάδες εικόνες από το 12ο ως τον 20ο αι., τις οποίες η Εκκλησία και οι κάτοικοί της διαφύλαξαν με σεβασμό και υπευθυνότητα. Το σύνολο αυτό, που είναι από τα πιο σημαντικά στον κόσμο είναι σχεδόν άγνωστο στο επιστημονικό και στο ευρύτερο κοινό. Η δημοσίευση των εικόνων της Βέροιας είναι έργο τεράστιο που παρουσιάζει ποικίλες δυσκολίες. Οταν όμως πραγματοποιηθεί θα φωτίσει πολύπλευρα την ιστορία της πόλης καθώς και την ιστορία σημαντικών μορφών που συνδέθηκαν για μικρές ή μεγάλες περιόδους με τη θρησκευτική και πολιτική ιστορία της Βέροιας και της ευρύτερης περιοχής της. Ακόμη θα δώσει σημαντικά στοιχεία για την εξέλιξη της τέχνης των εικόνων και γενικότερα της χριστιανικής τέχνης.

Από το μεγάλο αυτό σύνολο στην Εκθεση παρουσιάζεται ένας περιορισμένος αριθμός εικόνων (33) από το 12ο ως και το 18ο αι. Είναι εικόνες που έχουν συντηρηθεί και καθαρισθεί. Στην επιλογή του υλικού έγινε προσπάθεια να αντιπροσωπευθούν οι τάσεις και τα καλλιτεχνικά ρεύματα που επικρατούσαν στην περιοχή. Καθώς όμως υπαρχει μια θαυμαστή ποικιλία, δεν είναι δυνατό παρά η αντιπροσώπευση αυτή να είναι μόνο ενδεικτική.

Οι εικόνες δεν είναι προϊόν μόνο των καλλιτεχνικών εργαστηρίων της περιοχής ή των άλλων κοντινών σ' αυτήν καλλιτεχνικών κέντρων (π.χ. Θεσσαλονίκη, Αγιο Όρος, Καστοριά, κ.τ.λ.) αλλά και της Κωνσταντινούπολης. Υπάρχουν επίσης και έργα από πιο μακρυνές περιοχές τα οποία είτε στάλθηκαν ως προσφορές είτε κάποιοι άφηναν κατά τη λιγόχρονη ή πολύχρονη παραμονή τους στην πόλη από τις περιοχές προέλευσής τους (π.χ. Ηπειρο, Θεσσαλία, Νησιά, Μ.Ασία, Πόντο, κ.τ.λ.). Ιστορικά είναι επίσης βεβαιωμένο ότι και μητροπολίτες που προέρχονταν από άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου άφηναν εικόνες με τις δικές τους προτιμήσεις και τη δική τους ιδιαίτερη καλλιτεχνική παράδοση.

Το θέμα της ύπαρξης τοπικών εργαστηρίων εικόνων στην πόλη δεν έχει ακόμη διερευνηθεί, ωστόσο είναι σαφές ότι πολλές εικόνες παρουσιάζουν κάποια διαφοροποιημένα σε σχέση με τα κοντινά κέντρα χαρακτηριστικά, τα οποία δεν μπορούν παρά να ερμηνευθούν ότι προέρχονται από τοπική καλλιτεχνική παράδοση.

Οι εικόνες που σώζονται από το 12ο και 13ο αι. είναι σχετικά λίγες. Χαρακτηρίζονται από βαθιά εσωτερικότητα και φαίνονται όργα πολύ καλών εργαστηρίων. Στον επόμενο αιώνα φαίνεται να υπάρχει τόση άνθηση της τέχνης στη Βέροια, που μπορεί να θεωρηθεί σχεδόν εφάμιλλη με της κοντινής Θεσσαλονίκης. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο 14ος αι. είναι και για τη Βέροια όπως και για τη Θεσσαλονίκη ο "χρυσός αιώνας" της βυζαντινής εποχής. Την περίοδο αυτή ένα από τα τέκνα της πόλης, ο Νήφων, γίνεται πατριάρχης στην Κωνσταντινούπολη. Μέσα στον ίδιο αιώνα, λίγο αργότερα, σημαντικές μορφές του Βυζαντίου εγκαθίστανται ή μονάζουν για μικρά ή μεγαλύτερα διαστήματα στην πόλη ή στην ευρύτερη περιοχή της (π.χ. άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ακίνδυνος, όσιος Αθανάσιος ο νέος, ο ιδρυτής των Μετεώρων κ.τ.λ.). Φαίνεται πως η πνευματική κίνηση που είναι διαπιστωμένο ότι υπάρχει το 14 αι. στη Θεσσαλονίκη μεταφέρεται και στη Βέροια. Αποτέλεσμα της κίνησης αυτής είναι η ιδρυση νέων ναών, η τοιχογράφησή τους και ο εμπλουτισμός τους με εικόνες και άλλα λατρευτικά αντικείμενα. Οι εικόνες της εποχής αυτής στην πόλη δείχνουν ποικίλες τάσεις και είναι έργα ποιότητας.

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, ιδιαίτερα από το 16ο αι. και ύστερα πολλοί ναοί διακοσμούνται με τοιχογραφίες και εικόνες. Ο αριθμός των εικόνων της μεταβυ-

ζαντινής εποχής είναι σίγουρα πολύ μεγαλύτερος από αυτόν της βυζαντινής. Ο μεγάλος αριθμός πρέπει να οφείλεται ως ένα βαθμό στη σταδιακή αύξηση του πληθυσμού, στη συσσώρευση έργων από πολλούς αιώνες (15ος - 20ος) είναι όμως επίσης ένα δείγμα της συσπείρωσης του ορθόδοξου χριστιανικού πληθυσμού και ένα μέσο αντίστασης στον κατακτητή. Σε πολλές από τις εικόνες αυτές δεν αποκλείεται να υπάρχουν και στρώματα παλαιότερων εποχών.

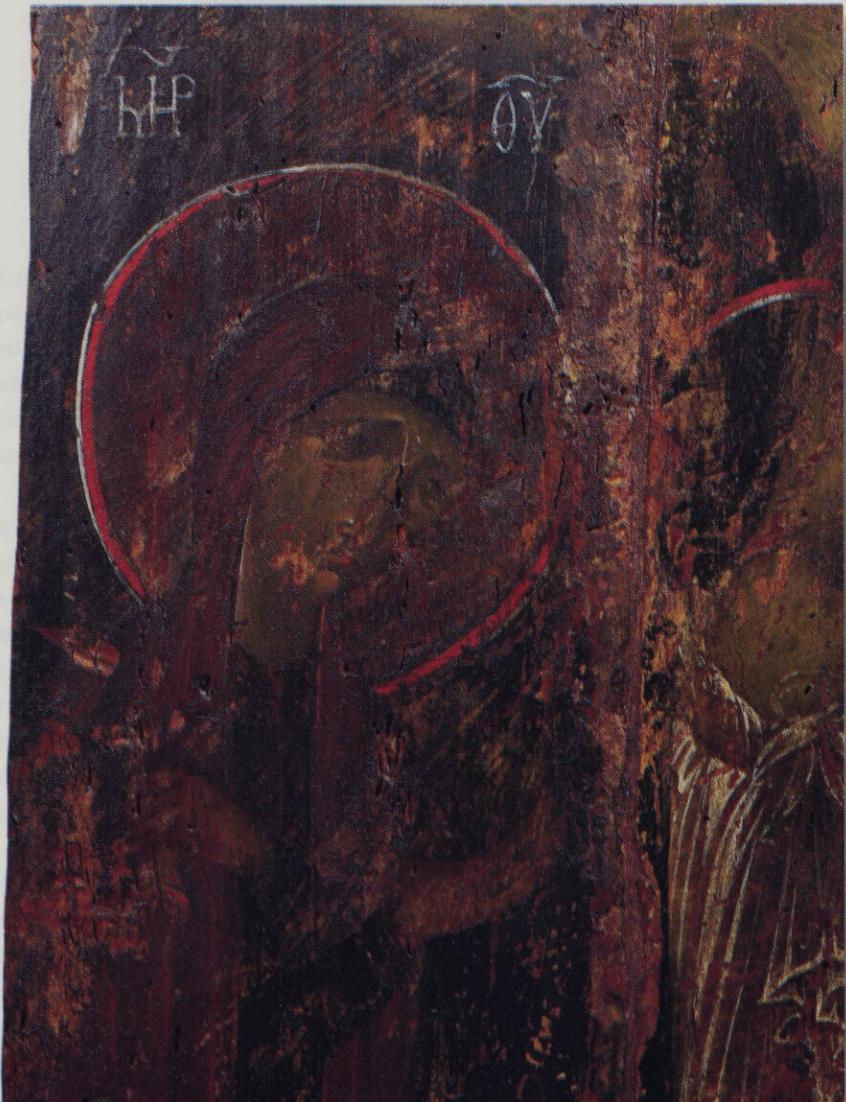
Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο αριθμός των εικόνων παρουσιάζει κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας μια σταδιακή ανοδική πορεία. Αυτό πρέπει να αποδοθεί μάλλον σε δύο λόγους: Στη βαθμιαία χαλάρωση των τουρκικών απαγορεύσεων, κυρίως μετά το 16ο αι., και στη δεδομένη άνθηση της πόλης, εξαιτίας των οικονομικών σχέσεων με τα Βαλκάνια και με τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, όπου εγκαθίστανται Ελληνες από όλες τις περιοχές της Μακεδονίας, οι οποίοι πλουτίζουν και ενισχύουν θρησκευτικά και πολιτικά τις πατρίδες τους. Γι' αυτό και στις εικόνες της εποχής αυτής διαπιστώνονται πολυποίκιλες επιδράσεις, πάντοτε όμως προσαρμοσμένες απόλυτα στο πνεύμα της διατήρησης της βυζαντινής παράδοσης.

Η μελλοντική έρευνα του τεράστιου αυτού υλικού θα δώσει χωρίς αμφιβολία σημαντικά στοιχεία για την εξέλιξη της ζωγραφικής και της τέχνης των εικόνων ειδικότερα. Παράλληλα όμως μέσα απ' αυτές θα διαφανούν ο πολυποίκιλος αγώνας της ορθοδοξίας για τη διατήρηση της ορθόδοξης σκέψης και τέχνης, οι ιστορικές συνθήκες και οι επιπτώσεις τους σε κάθε τομέα, ο αγώνας για την εθνική επιβίωση, αλλά και η ενότητα του ορθόδοξου χριστιανικού κόσμου όλων των βαλκανικών χωρών.

Η μελέτη και δημοσίευση του συνόλου των εικόνων παρουσιάζει δυσεπίλυτα προβλήματα από τα οποία το πιο σημαντικό είναι ότι σχεδόν όλες οι εικόνες έχουν ανάγκη συντήρησης, έργο μακροχρόνιο και πολυδάπανο, που απαιτεί πολλούς εξειδικευμένους συντηρητές. Ισως η Εκθεση να δώσει ένα έναυσμα για το ξεκίνημα ενός γενναιού προγράμματος που θα στοχεύει στη συντήρηση των έργων αυτών που δεν υπηρέτησαν μόνο την πίστη, αλλά καλλιέργησαν επίσης με την υψηλή ποιότητά τους το αισθητικό κριτήριο του λαού.

Ο Χριστός. Η εικόνα έχει υποστεί σημαντικές φθορές, που αλλοιώνουν τη συνολική εντύπωση. Παρόλα αυτά ο ζωγράφος της διακρίνεται για τη λεπτή και ευαίσθητη γραμμή και την ευγένεια των χρωμάτων. Η διακοσμητική τάση που είναι ορατή στο χιτώνα και το ευαγγέλιο σε συνδυασμό με την ευγένεια του προσώπου, τη λεπτολόγα επιμελημένη κόμμωση και γενειάδα και τέλος το ασημένιο βάθος θα μπορούσαν να θεωρηθούν στοιχεία της εικαστικής διατύπωσης του κομνήνειου κλασσικισμού. 12ος αιώνας. Εργαστήριο Θεσσαλονίκης.

Σταύρωση. Λεπτομέρεια. Παρά την κακή διατήρηση η εικόνα συνιστά ένα από τα καλύτερα δείγματα της τέχνης της τρίτης ή τέταρτης δεκαετίας του 13ου αιώνα. Τα εικαστικά παράλληλα της θα μπορούσαμε να τα αναζητήσουμε στη ζωγραφική της Στουντένιτσα (1209) ή στις τοιχογραφίες της Μητρόπολης της Βέροιας, που ζωγραφίζεται αμέσως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης από τους Λατίνους (1224). Εργαστήριο της Θεσσαλονίκης.

Ο Αγιος Βλάσιος. Πρόκειται πιθανώς για τη βυζαντινή λατρευτική εικόνα του ομώνυμου ναού στην πόλη που κοσμείται με τοιχογραφίες των αρχών του 14ου αιώνα. Το έργο πρέπει να αποδοθεί σε ζωγράφο που επιδιώκει την εκφραστικότητα με το συνδυασμό της γραμμής και του χρώματος στην απόδοση των όγκων του προσώπου και την προσφυγή στην ανατομική παραμόρφωση (χέρι που ευλογεί). Μπορεί να χρονολογηθεί γύρω στα 1330. Εργαστήριο Θεσσαλονίκης.

Θεοτόκος η Ελεούσα. Έργο του τέλους του 14ου αιώνα που μπορεί να αποδοθεί σε εργαστήριο εντοπιζόμενο στη Δυτική Μακεδονία και πιθανότατα στην Καστοριά, όπου υπάρχουν παρόμοια έργα.

Τύπος ιδεοτυπού του Ιησού Χριστού από παράσταση της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη. Η εικόνα παριστάνεται σε μια κοντινή μακρογένεση της Βασιλείου, δηλαδή μεταξύ της ημέρας της γέννησης του Ιησού και της Ανάστασής του. Το χρώμα της εικόνας είναι στοχευμένη στην απόδοση της φωτισμού της στην παράσταση.

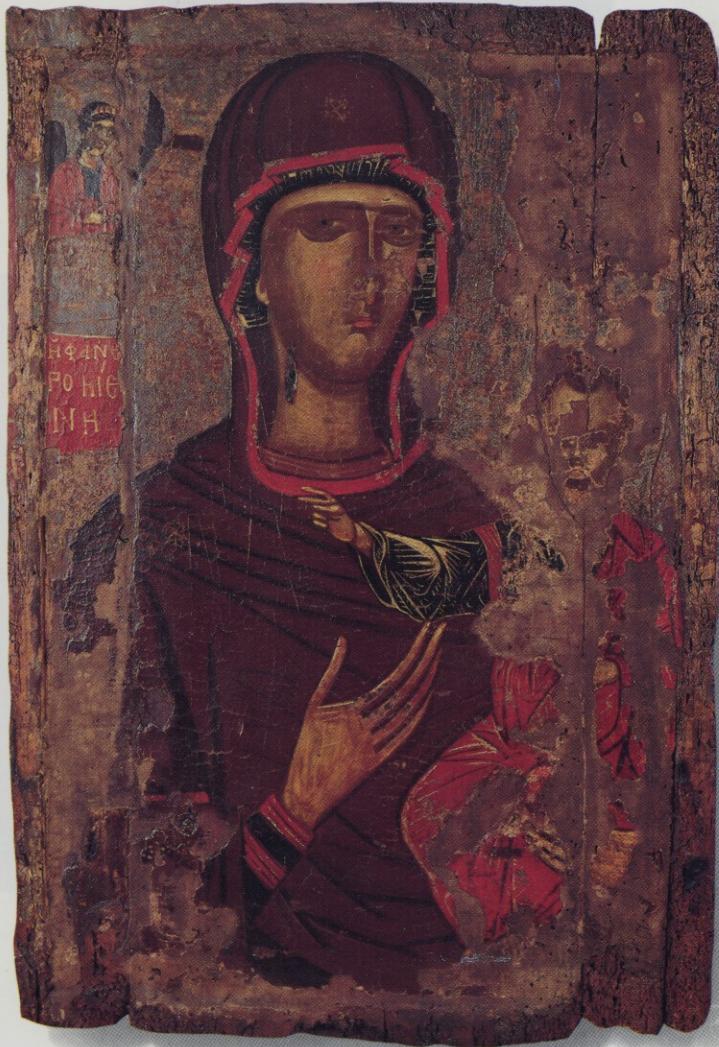
Ο Χριστός Σωτήρ από παράσταση Δέησης. Κεντρικό φύλλο τριπτύχου. Η εικόνα προέρχεται πιθανότατα από το ιδιωτικό εικονοστάσι κάποιου πλούσιου Βεροία των μέσων του 14ου αιώνα. Μπορεί να αποδοθεί σε εργαστήρι της Θεσσαλονίκης.

Επιστύλιο με παράσταση της Μεγάλης Δέησης. Το σύνολο είναι από τα πιό εντυπωσιακά του είδους και αποτελεί οριακή κατάκτηση των εργαστηρίων της Θεσσαλονίκης. Μπορεί να χρονολογηθεί στην όγδοη ή ένατη δεκαετία του 14ου αιώνα.

Τμήμα ιδιωτικού "εικονίσματος". Στην πρώτη ζώνη παριστανόταν η Δέηση (Χριστός στο κέντρο, Παναγία αριστερά και Πρόδρομος δεξιά). Κάτω εικονίζονται σε τρείς ζώνες εννέα άγιοι (έχουν σωθεί μόνο ο Νικόλαος, Πέτρος και Κοσμάς). Το εικόνισμα μεγάλωνε με πλαϊνά φύλλα στα οποία μπορούσαν να εικονίζονται άλλες δεκάδη μορφές. Την εξωτερική πλευρά του κλειστού εικονίσματος κοσμούσε ζωγραφικός φυτικός διάκοσμος που μιμούνταν αντίστοιχες διακοσμήσεις σε ασημένιες ή επίχρυσες επενδύσεις. Το τμήμα που απόμεινε αποτελεί σημαντικό τεκμήριο όχι μόνο της ευλάβειας των Βεροιέων στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα, αλλά και της υψηλής τους καλαισθησίας.

αντιγράφηση της θεοτοκίας από την Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης που φέρει την ονομασία της Φανερωμένης. Η εικόνα συνδέεται με την ιστορία της Αγίας Σοφίας και την ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το έργο είναι ένα από τα σημαντικότερα έργα τέχνης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Η Θεοτόκος η Φανερωμένη. Ζωγραφισμένη στην πίσω πλευρά εικόνας του 12ου αιώνα, αυστηρή και τυπική, αντιγράφει κάποιο παλαιότερο πρότυπο και πρέπει να χρονολογηθεί στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα.

Οι άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος. Η πολύτιμη φορεσιά των δύο αγίων που παριστάνονται εδώ με την ιδιότητα του μάρτυρα απηχεί την βελτίωση των όρων διαβίωσης του χριστιανικού στοιχείου στη περιοχή. Ο ζωγράφος γνωρίζει τα καλλιτεχνικά ρεύματα της εποχής και τα αφομοιώνει σε προσωπική εκφραστική γλώσσα όπου κυριαρχεί η επισημότητα και η ευγένεια των εικονιζόμενων. Βορειοελλαδικό εργαστήριο. Συνδέεται με σειρά άλλων παρόμοιων έργων στην πόλη και χρονολογείται στα χρόνια του επισκόπου Βεροίας Ιωαννικίου (1638 - 1645).

ΟΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Οι παλαιότερες εικόνες της Εκθεσης χρονολογούνται στο 12ο αιώνα. Οι παραστάσεις της Θεοτόκου ενθρόνου ανάμεσα στους αρχαγγέλους Γαβριήλ και Μιχαήλ, του Χριστού και της Θεοτόκου Ελεούσας (1, 2a, 3a) παρουσιάζουν τα στυλιστικά χαρακτηριστικά της κομνήνειας ζωγραφικής. Το πρώτο έργο διακρίνεται για την επισημότητα των μορφών και την αυστηρότητα της σύνθεσης. Στο δεύτερο προβάλλεται η αρμονική σύζευξη ευαίσθητης γραμμής και χρωματικής ευγένειας. Στο τελευταίο, τυπικό και αδύνατο, κυριαρχεί η ανθρώπινη σχέση μητέρας και γιού. Η παρουσία τους σε εκκλησίες της Βέροιας βοηθά στην καλύτερη κατανόηση της πορείας και εξέλιξης καλλιτεχνικών ρευμάτων και μορφών στα βυζαντινά περιφερειακά κέντρα. Θεωρούμε πιθανή την απόδοσή τους σε εργαστήρια της Θεσσαλονίκης, της πόλης που έπαιρνε, μετάλλαξε και μετέδιδε στον ευρύτερο χώρο της Μακεδονίας τις καλλιτεχνικές αξίες που διαμόρφωνε η βασιλεύουσα.

Ο 13ος αιώνας εκπροσωπείται με μία μόνο εικόνα, υψηλής, ωστόσο, καλλιτεχνικής ποιότητας. Η παράσταση της Σταύρωσης (4a) αντανακλά τις κομνήνειες αντιλήψεις που εισχωρούν βαθειά μέσα στο 13ο αιώνα και συνιστούν το κυριαρχούμενο ειδικότερα στο χώρο της Μακεδονίας. Συγγενή τεχνοτροπικά στοιχεία μπορούν να αναζητηθούν στις τοιχογραφίες της σερβικής μονής της Στουντένιτσα (1209). Το έργο πρέπει να χρονολογηθεί στην τρίτη ή τέταρτη δεκαετία του 13ου αιώνα και να προσγραφεί σε εργαστήριο της Θεσσαλονίκης.

Οι καινούργιες αντιλήψεις για τη μορφή και τη θέση της στη σύνθεση που εισάγονται δυναμικά με τους Παλαιολόγους, τη δυναστεία της βυζαντινής παλινόρθωσης, βρίσκουν στη Βέροια την αντιπροσωπευτικότερη έκφρασή τους στις τοιχογραφίες της εκκλησίας του Χριστού (1315) και του Αγίου Βλασίου (τρίτη δεκαετία 14ου αιώνα). Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στην επιγραφή του Χριστού ο μεγάλος θεσσαλονικέας ζωγράφος Γεώργιος Καλλιέργης εκφράζει την πρωτόφαντη αυτοπεποίθηση στο σίχο " όλης Θετταλίας ἀριστος ζωγράφος ", που θυμίζει αντίστοιχες αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων καλλιτεχνών. Οι εικόνες της ίδιας εποχής δείχνουν υψηλή καλλιτεχνική ποιότητα, ενδεικτική της καλαισθησίας των κατοίκων της πόλης. Στον αιώνα αυτό μας εισάγει η εικόνα του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου (5). Η Θεοτόκος Οδηγήτρια (6a) αποπνέει τη βαθειά εσωτερική ηρεμία που χαρακτηρίζει τη ζωγραφική του Καλλιέργη. Η λίγο μεταγενέστερη εικόνα του Αγίου Βλασίου (7) πρέπει να αποδοθεί σε ζωγράφο που επιδιώκει την εκφραστικότητα με την ιδιόμορφη απόδοση των όγκων και την προσφυγή στην ανατομική παραμόρφωση. Το επιστύλιο με την παράσταση της Μεγάλης Δέησης (8) δείχνει τις

οριακές κατακτήσεις των εργαστηρίων της Θεσσαλονίκης, που διακόπτονται απότομα από την πρώτη άλωση της πόλης (1387). Από τη ίδια περίοδο είναι και η εικόνα του Χριστού (10a), αδύναμο έργο που σημειώνει την πνευματική παρακμή που ακολούθησε την πρώιμη οθωμανική διείσδυση στο χώρο της Μακεδονίας. Καλής ποιότητας έργο πρέπει να θεωρηθεί η εικόνα της Θεοτόκου Γλυκοφιλούσας (11a) και να αποδοθεί σε κάποιο εργαστήρι που δρούσε ίσως στην περιοχή της Καστοριάς, όπου υπάρχουν παρόμοια έργα.

Ανάμεσα από έργα που στηρίζονται με περισσότερη ή λιγότερη επιτυχία στην παλαιολόγεια ζωγραφική των αρχών του 14ου αιώνα (Χριστός Σωτήρ, Αγιος Γεώργιος ο Τροπαιοφόρος - 12a, 14), φθάνουμε στη δημιουργία της Σχολής της Καστοριάς που στην Εκθεση εκπροσωπείται με τις εικόνες των Αγίων Θεοδώρων (13), του Αγίου Μερκουρίου εφίππου (18) και του Αγίου Αθανασίου Αλεξανδρείας (19). Σε άλλο εργαστήριο του ευρύτερου χώρου της Δυτικής Μακεδονίας αποδίδονται οι εικόνες των δύο αδιαγνώστων αγίων γυναικών (15), των δύο Ιεραρχών (16) και του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (17). Τα έργα αυτά μπορούν να χρονολογηθούν στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα. Η εκφραστικότητά τους εξαιρεται κυρίως με την αυστηρή σχηματική απόδοση των όγκων των προσώπων. Στην ίδια εποχή ανήκει και το επιστύλιο του τέμπλου με τις σκηνές του Δωδεκαόρτου (20). Η παρουσία των Προφητών προσδίδει στο σύνολο ιδιαίτερη εικονογραφική σημασία. Παρόμοια έργα έχουν διαπιστωθεί στη ζωγραφική Σχολή της Αχρίδας στον 15ο αιώνα. Δεν υπάρχει σ' αυτά κανένα στοιχείο της παράδοσης, γεγονός που πρέπει να αποδοθεί στην κατάλυση των κοινωνικών δομών από την οθωμανική κατάκτηση. Σε ανάλογα αίτια πρέπει να προσγραφεί και η τεχνοτροπική απομόνωση που παρατηρείται στις εικόνες της Φιλοξενίας του Αβραάμ (21) και των κορυφαίων αποστόλων Πέτρου και Παύλου (23).

Στο 16ο αιώνα, εποχή της κατέξοχήν παρουσίας και ακμής της Κρητικής ζωγραφικής, οι εικόνες της Βέροιας παρουσιάζουν ένα σύνολο με τοπικό, θα λέγαμε, χαρακτήρα. Στις περιπτώσεις που διακρίνεται γνώση ή επίδραση της Κρητικής ζωγραφικής (εικόνα Θεοτόκου Παμμακαρίστου, Αγγελος Ευαγγελισμού - 6β, 25) αυτές εξαντλούνται σε εξωτερικά στοιχεία. Στις άλλες εικόνες (Θεοτόκος Φανερωμένη, Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα - 3β, 24) συνυπάρχουν τυπικότητα και προσήλωση στην παράδοση, ενώ δεν λείπουν και τα κραυγαλέα παραδείγματα απομόνωσης (εικόνα Αγίου Νικολάου).

Η ίδια στατικότητα στην εικονογραφία και το σύλλογο παρουσιάζεται στα περισσότερα έργα του 17ου αιώνα. Αυτά τοποθετούνται κυρίως στη βόρειη παλαιότερων εικόνων και τα διακρίνει τυπικότητα, σχηματοποίηση, διακοσμητική

διάθεση και καλλιγραφική επίδειξη (Αγιος Νικόλαος, Χριστός, Χριστός, Χριστός, Προφήτης Ηλίας και Αγιος Νικόλαος - 2β, 4β, 1Οβ, 12β, 27, 28). Ξεχωρίζει η εικόνα των Αγίων Γεωργίου και Δημητρίου (26) που φανερώνει ζωγράφο που έχει αφομοιώσει τα καλλιτεχνικά ρεύματα της εποχής του. Η γνώση αυτή οδηγεί σε προσωπική δημιουργία, όπου κυριαρχεί η επισημότητα και η ευγένεια των εικονιζομένων. Το έργο συνδέεται με την προσωπικότητα του μητροπολίτη Βεροίας Ιωαννικίου (1638-1645).

Ο 18ος αιώνας αντιπροσωπεύεται στην Εκθεση με τρία έργα (Θεοτόκος Ρόδον το Αμάραντον, Εγερση του Λαζάρου και Τρείς Ιεράρχες - 11β, 29, 30) όπου κυριαρχεί ο λαικός τρόπος έκφρασης.

Ξεχωρίζει μια μικρή ομάδα έργων που φαίνεται ότι αποτελούν υπολείμματα οικογενειακών κειμηλίων. Το κεντρικό φύλλο του τριπτύχου με την παράσταση του Χριστού Σωτήρα (9) προέρχεται πιθανότατα από το ιδιωτικό εικονοστάσι ή κάποιου πλούσιου Βεροιέα των μέσων του 14ου αιώνα. Πρέπει να αποδοθεί σε εργαστήριο της Θεσσαλονίκης. Το τμήμα του ιδιωτικού εικονίσματος, που είχε τη μορφή ιδιότυπου πολύπτυχου συνιστά καλαίσθητο δημιούργημα του δεύτερου μισού του 14ου αιώνα (31). Το ίδιο μπορούμε να πούμε για τμήμα από εικόνα της Δέησης, που διασώζει τα πρόσωπα των τριών μορφών (32). Στο μικρό εικόνισμα με την παράσταση του Προφήτη Δανιήλ και της Αγίας Μαρίνας κυριαρχούν τα πρόσωπα με τα ιδιαιτέρως εκφραστικά μάτια (33).

Η πολυφωνία των εκθεμάτων τονίζει όχι μόνο τη δυναμική παρουσία της Βέροιας σε όλες τις ιστορικές περιόδους, αλλά και την ικανότητα του βυζαντινού ή νεότερου έλληνα να δημιουργεί έργα που ξεπερνούν τα όρια του εφήμερου και εισάγουν στο χώρο της αιωνιότητας.

SLIDES

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ - Θεσσαλονίκη.

ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΙ

REPROTIME A.E - Θεσσαλονίκη.

ΑΦΙΣΑ

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ, Αρχιτέκτων
COMPUTER DATA, Βέροια
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Θεσσαλονίκη

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ - Θεσσαλονίκη.

DESK TOP PUBLISHING

COMPUTER DATA - Βέροια.

ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ

Υπομυργείο Πολιτισμού / 11η Εφορεία Βυζαντινών αρχαιοτήτων
Δήμος Βέροιας / Δ.Ε.ΤΟ.ΠΟ.Κ.Α.
Υπουργείο Μακεδονίας - Θράκης

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

11η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
Βέροια, Αντωνίου Καμάρα 3
Τηλ. 29737 - 22787

Δ.Ε.ΤΟ.ΠΟ.Κ.Α.

Βέροια, Ξάνθης 5
Τηλ. 22967,62548
FAX 0331-66988

ΩΡΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

Κάθε μέρα 9 - 13 , 18 - 22.
ΥΠ.ΠΟ / 11η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
Αντ. Καμάρα 3, 59100 Βέροια.
ΔΗΜΟΣ ΒΕΡΟΙΑΣ / Δ.Ε.ΤΟ.ΠΟ.Κ.Α.
Ξάνθης 5,59100 Βέροια.

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΚΘΕΣΗΣ

ΥΠ.ΠΟ - 11η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
Δήμος Βέροιας - Δημοτική Επιχείρηση Τοπικής Πολιτιστικής
Κοινωνικής Ανάπτυξης Δήμου Βέροιας